

Miejsca pamięci w przestrzeni miejskiej Warszawy. Pomnik generała Emila Augusta Fieldorfa „Nila” na warszawskiej Pradze-Południe

Justyna Kościńska

Uniwersytet Warszawski*

Streszczenie: Analiza funkcjonowania pomników w przestrzeni miejskiej jest jednym z elementów studiów nad pamięcią zbiorową. Według Aleksandra Wallisa (1971) pomniki wyrażają moralne, polityczne, intelektualne wartości mniejszych i większych zbiorowości. Społeczeństwo czuje się zobowiązane, by pamiętać, że otrzymało coś, co nie było jego zasługą. Chęć odwdziżenia się przybiera formę pamięci i aktywnego pamiętania; wyraża się w materialnych formach, jakimi są pomniki. W artykule przedstawione zostaje studium przypadku pomnika generała Emila Augusta Fieldorfa „Nila” na warszawskiej Pradze-Południe. Sformułowane zostały następujące problemy badawcze: w jaki sposób miejsce pamięci funkcjonuje w społeczeństwie, jaki jest społeczny odbiór symboliki miejsca pamięci oraz jaka jest relacja danego miejsca pamięci do innych miejsc? Badanie realizowane było w 2014 roku za pomocą trzech metod: obserwacji uczestniczącej, analizy danych zastanych oraz wywiadów pogłębianych. Wyniki badania pokazują, że pomniki traktowane są jako narzędzie konieczne do podtrzymania pamięci o ważnych postaciach i wydarzeniach historycznych. Istnieją również silne grupowe oczekiwania i wymagania wobec symboliki miejsc pamięci. Podsumowując, warto się zastanowić, jakie postaci i wydarzenia w społecznym odbiorze zasługują na upamiętnienie w przestrzeni publicznej.

Słowa kluczowe: pomnik, społeczne funkcjonowanie, generał Fieldorf, miejsce pamięci.

Pamięć zbiorowa, która pozwala na utrzymanie tożsamości danej grupy społecznej, może być podtrzymywana na różne sposoby. Jednym z nich jest aktualizacja za pomocą czasu. Odbywa się to podczas regularnie obchodzonych świąt wyznaczonych w przyjętym przez grupę kalendarzu, a także za pomocą rytuałów i uroczystości. Kolejną metodą jest uprzestrzennienie pamięci zbiorowej, na przykład w postaci monumentów. Przy wykorzystaniu odpowiednich materiałów, pomniki stają się synonimem trwałości przekazywanych wartości (Cudny, 2011). Jednocześnie stanowią miejsca pamięci, czyli, używając określenia zaproponowanego przez Pierre’a Nora (2009) „wcielenia pamiętającej świadomości” (s. 6). Celem niniejszego artykułu jest analiza społecznego funkcjonowania miejsc pamięci w przestrzeni miejskiej. Pomniki są jednym z elementów społeczno-historycznej przestrzeni miasta doświadczanych codziennie przez wiele osób: mieszkańcy mijają je w drodze do pracy, na spacerze, idąc na zakupy. W bezpośrednich okolicach miejsc pamięci często odbywają się również państwowe oraz kościelne uroczystości. Warto jest więc odpowiedzieć na pytanie, w jaki sposób pomniki funkcjonują w przestrzeni miejskiej.

---

* Instytut Socjologii, j.koscinska@is.uw.edu.pl

Jak pisał Jan Assmann (2009), społeczeństwo czuje się zobowiązane pamiętać, gdyż otrzymało coś, co nie było jego zasługą. Chęć odwdziżenia się przybrała formę pamięci i aktywnego pamiętania. Według Pierre'a Nora natomiast poczucie „obowiązku pamięci” nie wynikałoby z „długu” wobec historii, lecz raczej byłoby konsekwencją gwałtownego przyspieszenia zmian cywilizacyjnych oraz nieprzewidywalności przyszłości. Historyk określa ten fenomen mianem poczucia „straty” (Nora, Żakowski, 2002, s. 61). Według autora łączy się to z rozpadem tradycyjnych społeczności opartych na wzajemnym zaufaniu i silnych więzach międzyludzkich oraz z postępującą dominacją ideologii narodowej. Poprzez postawienie pomnika społeczeństwo odwdzięcza się osobom ważnym dla historii i danego narodu.

W niniejszym artykule przedstawione zostaje studium przypadku pomnika generała Emila Augusta Fieldorfa „Nila” na Pradze-Południe w Warszawie. Monument został odsłonięty 26 września 2010 roku przy kościele poświęconym świętemu ojcu Pio. Ze względu na lokalizację symbolicznie pieczę nad nim sprawuje parafia. Generał August Emil Fieldorf „Nil” (ur. 1895, zm. 1953) był generałem Armii Krajowej. Podczas I wojny światowej walczył u boku marszałka Józefa Piłsudskiego w I Brygadzie Legionów. W późniejszych latach brał udział w wojnie polsko-bolszewickiej jako dowódca jednej z kampanii. W trakcie drugiej wojny światowej został wybrany przywódcą KEDYW-u (Kierownictwa Dywersji Komendy Głównej Armii Krajowej), stał na czele zakonspirowanej organizacji „Nie” (Niepodległość). Stracony w 1953 roku, został pośmiertnie zrehabilitowany w 1989 roku (Piekarczyk-Gałkowska, Czerwiński, 2004, s. 81). Po wojnie, w 1949 roku został aresztowany przez Urząd Bezpieczeństwa i w tajnym, sfingowanym procesie został skazany na śmierć. Miejsce pochówku generała przez długi czas pozostawało nieznane, lokalizację grobu udało się ustalić dopiero w kwietniu 2009 roku. Na Powązkach wystawiono symboliczny grób dla uczczenia jego pamięci.

Artykuł opiera się na wynikach badania przeprowadzonego w 2014 roku¹, którego przedmiotem było poznanie społecznego odbioru instytucji pomnika. Sformułowane zostały następujące problemy badawcze: w jaki sposób miejsce pamięci funkcjonuje w społeczeństwie? Jaki jest społeczny odbiór symboliki miejsca pamięci oraz jaka jest relacja danego miejsca pamięci do innych miejsc? Badanie realizowane było za pomocą trzech metod: obserwacji uczestniczącej, analizy danych zastanych oraz wywiadów pogłębionych. W niniejszym artykule opisana została metodologia użyta w badaniu, przedstawiono opis etnograficzny pomnika generała Emila Augusta Fieldorfa „Nila” oparty na wykonanej obserwacji uczestniczącej, następnie przeanalizowano postrzeganie przez rozmówców umiejscowienia monumentu w przestrzeni, a także – w dalszej kolejności – jego symboliki. Ostatnia część artykułu poświęcona została analizie relacji badanego pomnika z innymi miejscami pamięci. Artykuł kończy się podsumowaniem.

Metodologia

Niniejszy artykuł oparty jest na studium przypadku pomnika generała Emila Augusta Fieldorfa „Nila” na warszawskim Gocławiu. Wymieniony monument wybrany został z dwóch względów. Po pierwsze, jest to jedyny pomnik generała Fieldorfa „Nila” w Warszawie; po drugie zaś, jest to konstrukcja stosunkowo nowa (pomnik został odsłonięty w 2010 roku). Umożliwia zatem analizę funkcjonowania nowych form w przestrzeni miejskiej. W projekcie dokonano triangulacji metod badawczych, stosując następujące metody: obserwację uczestniczącą, analizę danych zastanych oraz pogłębiony wywiad indywidualny i grupowy. Obserwacja uczestnicząca realizowana była od października do końca grudnia 2014 roku. Na ten okres przypadają liczne święta kościelne i państwowe, między innymi Wszystkich Świętych, Zaduszki, Narodowe Święto

---

¹ Autorka pragnie podziękować dr hab. Małgorzacie Grajper-Głowackiej za pomoc w realizacji badania oraz za konsultacje i uwagi do artykułu.

Niepodległości i Boże Narodzenie. 13 grudnia obchodzona jest również rocznica wprowadzenia stanu wojennego. Ważnym elementem była więc obserwacja, jakie uroczystości i z jakich okazji odbywają się w okolicy pomnika. Dane zebrane podczas obserwacji posłużyły przede wszystkim do przygotowania pełnego i szczegółowego opisu pomnika. Powyższa metoda umożliwiła również bezpośrednie poznanie zachowań osób przebywających w okolicy, o których respondenci w wywiadach mogą mówić niechętnie (Patton, 1997).

Ponieważ opieranie się na jednej metodzie wprowadza do badania poważne ograniczenia, wykorzystano również analizę danych zastanych: dokumentów oraz dostępnych artykułów prasowych, informacji radiowych i telewizyjnych na temat pomnika. Część danych zaczerpnięta została z portalów społecznościowych i stron internetowych. Dzięki dostępności powyższych materiałów możliwa była analiza najważniejszych wydarzeń odbywających się w okolicy pomnika. Analiza tekstów prasowych pozwoliła spojrzeć na badane zjawisko z innej perspektywy. Dostarczyła również nowego typu informacji mówiących na przykład o tym, jak pomnik prezentowany jest w przekazach medialnych bądź urzędowych.

Kolejną wykorzystaną w badaniu metodą był wywiad indywidualny. Przeprowadzonych zostało pięć wywiadów, w tym jeden z dwiema osobami jednocześnie (wywiad w diadzie). Powyższa liczba pozwoliła na realizację celów badawczych, czyli analizę społecznego funkcjonowania miejsc pamięci w przestrzeni miejskiej, z paru względów. Po pierwsze, wywiady były różnej długości: trwały od pół do półtorej godziny. Po drugie, w badaniu uwzględniono większość głównych aktorów związanych z pomnikiem. Zrealizowane zostały wywiady z następującymi rozmówcami:

- Mieszkanka okolicy w wieku około 50 lat. Respondentka mieszka w najbliższej okolicy pomnika. Wywiad z dnia 23 listopada 2014 roku.
- Mieszkaniec okolicy w wieku około 40 lat. Respondent mieszka w najbliższej okolicy pomnika. Wywiad z dnia 7 grudnia 2014 roku.
- Dyrektorka prywatnego przedszkola, organizatorka wycieczek po dzielnicy w wieku około 50 lat. Podczas wywiadu obecny był również jej syn, student w wieku około 20 lat. Wywiad z dnia 3 grudnia 2014 roku.
- Aktywista miejski działający na Pradze-Południe, autor bloga poświęconego lokalnym problemom w wieku około 60 lat. Wywiad z dnia 2 grudnia 2014 roku.
- Twórca pomnika w wieku około 50 lat. Pochodzi i mieszka poza Warszawą. Wywiad z dnia 4 grudnia 2014 roku.

Nieprzeprowadzone natomiast zostały rozmowy ani z opiekunami pomnika, ani z sąsiadującą parafią. Podjęto, co prawda, próby kontaktu zarówno drogą elektroniczną, jak i telefoniczną, jednak podczas rozmowy telefonicznej osoba odpowiedzialna za opiekę nad pomnikiem odmówiła udzielenia wywiadu. Próby kontaktu drogą e-mailową z księżmi rezydentami parafii także nie przyniosły pozytywnego rezultatu. Księża odmówili udziału w badaniu.

Pomnik generała Fieldorfa „Nila” – opis etnograficzny

Pomnik generała Emila Augusta Fieldorfa „Nila” znajduje się na warszawskiej Pradze-Południe u zbiegu ulic Fieldorfa i Wału Miedzeszyńskiego, w bezpośredniej okolicy kościoła pamięci świętego ojca Pio na Gocławiu przy ulicy Fieldorfa 1. Idąc prawą stroną ulicy Fieldorfa w kierunku zjazdu na Most Siekierkowski, w pobliżu jej zbiegu z Wałem Miedzeszyńskim ujrzeć można zarysy pomnika. Konstrukcja jest odizolowana od Wału Miedzeszyńskiego (skąd nie jest widoczna dla przechodniów) i od ulicy Fieldorfa przez ekrany akustyczne. Natężenie ruchu samochodowego w okolicy jest duże. Od strony ulicy Fieldorfa pomnik jest zauważalny, lecz może być trudny do zidentyfikowania ze względu na specyficzną konstrukcję. Patrząc od frontu, po prawej znajduje się kościół odgradzony płotem oraz wysoki żelazny krzyż (na terenie kościoła). Przed bramą kościelną znajduje się wyłożony czerwoną kostką plac, przez który przebiega wyraźnie odróżniająca się ścieżka zrobiona z szarego kamienia. Ścieżka ta prowadzi z ulicy do pomnika generała Fieldorfa. Pomnik nie wchodzi w obręb placu, stoi na specjalnie położonej kamiennej płycie, dookoła której znajduje się traw-

nik. Widać też nowo posadzone małe krzaczki. Z lewej strony pomnika widać dźwiękoszczelne ekrany, odgradzające go od ulicy Fieldorfa. Z tyłu zaś znajduje się szeroki trawnik, ścieżka dla pieszych oraz droga rowerowa, za nimi zaś ekrany akustyczne oddzielające teren od Wału Miedzeszyńskiego.

Pomnik wykonany został ze stojących koło siebie dwunastu czarnych, kamiennych słupów różnej wysokości. Stoi na szarej płycie, fragmentami poprzekładanej czarnymi, błyszczącymi kafelkami. Na niektórych z kafelków znajdują się reflektory, które – kiedy są włączone – dają światło w kierunku nieba. W centrum konstrukcji znajduje się najwyższy czarny postument z podobizną generała Fieldorfa w postaci płaskorzeźby. Pozostałe prostopadłościany tworzą nieregularny okrąg wokół „generała”. Napis znajdujący się na słupku stojącym jako pierwszy od wejścia na teren pomnika brzmi: „Miejsce upamiętnienia powstało dzięki staraniom władz miasta stołecznego Warszawy. Warszawa 2010 rok”. Jest to podwójne upamiętnienie: upamiętnienie upamiętniających, czyli upamiętnienie ludzi, którzy upamiętnili daną osobę.

Dalej znajduje się tablica tłumacząca znaczenie pomnika zamieszczona tam przez rzeźbiarza. Generał „Nil” stoi na orle ze znakiem Polski Walczącej, który – jak głosi napis na tablicy – ma symbolicznie unosić bohatera i podkreślać wzniosłość sytuacji. Napis brzmi:

Idea upamiętnienia. Idea upamiętnienia opiera się na nawiązaniu do Armii Krajowej – największej konspiracyjnej struktury militarnej w Europie II Wojny Światowej. Symbolizują ją multiplikowane prostopadłości tworzące założenie przestrzenne, wyrastające spod ziemi. Ta stworzona formacja stanowi również rodzaj labiryntu. Motyw poszukiwania drogi, pokonywania przeszkód i uwiecznienia nawiązuje w tym wypadku do determinacji żołnierzy AK i generała A. E. Fieldorfa „Nila” w walce o wolną ojczyznę. W centralnej części ulokowana została postać generała „Nila” – wybitnego dowódcy AK. Stoi pośród swoich żołnierzy unoszony przez orła ze znakiem Polski Walczącej, symbolizującego wzniosłość i niezłomność idei wyzwolenia. Generał przedstawiony został w mundurze, którego nie mógł nosić w czasach konspiracji wraz z najważniejszymi odznaczeniami przyznanymi mu tak za życia, jak i po śmierci. Jest to wyraz hołdu złożonego Armii Krajowej za walkę, odwagę i miłość do ojczyzny. Autor projektu.

Z obserwacji wynika, że do pomnika często przypięta jest przypinka z flagą Polski oraz białym i czerwonym kwiatem – wkładana jest ona „do prawej ręki” generała Fieldorfa. Pod tym też czarnym postumentem regularnie ustawiane są znicze, czasami leżą również pojedyncze czerwone róże. Na jednym z kolejnych prostopadłości znajduje się napis „Generał Brygady, Emil August Fieldorf «Nil» dowódca «Kedywu» Armii Krajowej, Zastępca Komendanta Głównego AK, dowódca organizacji «Niepodległość», ofiara komunistycznego mordu sądowego 1953 r. żył w latach 20.03.1895 – 24.02.1953”. Jest to wyraz upamiętnienia działań generała „Nila”, który – jak wspomniano we wstępie – został dnia 16 kwietnia 1952 roku skazany na karę śmierci przez rozstrzelanie po sfałszowanym procesie. Wyrok wykonano: generał „Nil” został powieszony 24 lutego 1953 r. w więzieniu Warszawa-Mokotów przy ul. Rakowieckiej (Kalisiewicz, 2000, s. 224).

Funkcjonowanie pomnika w przestrzeni miejskiej

Każdy z respondentów był związany w jakiś sposób z pomnikiem. Byli to mieszkańcy okolicy, twórca pomnika oraz osoby zajmujące się działalnością na Pradze-Południe. Ze względu na to, że niektórzy z respondentów mieszkali w pobliżu monumentu, mogli obserwować go na co dzień. Większość z nich kładła nacisk na niefortunną lokalizację pomnika i związane z nią kłopoty. Wskazywano na oddalenie od ulicy Fieldorfa i pasażów pieszych oraz odgródzenie od ulic ekranami dźwiękoszczelnymi. Według jednej z respondentek „jest to pomnik, można powiedzieć, dla tych, co przychodzą do

kościół” (mieszkancka, wywiad z dnia 23.11.2014)². Podobne odczucia wyrażali pozostali rozmówcy. Twórca pomnika stwierdził, że „faktycznie miejsce nie jest zbyt fortunne. To miejsce było pierwotnie zasypywane olbrzymią ilością ziemi i gruzu. [...] jeżeli chodzi o ekspozycję, to rzeczywiście kiepskie miejsce” (twórca, wywiad z dnia 4.12.2014). Pomnik pozostaje praktycznie niewidoczny, co było uwagą często powracającą w rozmowach. Być może z tego powodu rozmówcy zgodnie twierdzili, że miejsce to nie jest powszechnie znane w Warszawie, a przez indywidualne osoby odwiedzane jest sporadycznie, najczęściej zaś jest po prostu mijane przez osoby wychodzące z kościoła. Wszyscy rozmówcy wiedzieli, kogo przedstawia dany pomnik, lecz każdy z nich stwierdzał, że monument ten pozostaje nieznaną na szerszą skalę. W okolicy monumentu znajduje się również ścieżka rowerowa oraz trawnik – pomnik często mijany jest przez spacerujących ludzi z psem czy rowerowiczów. Rozmówcy podkreślali, że miejsce to pozostaje znane tylko lokalnie, dla mieszkańców najbliższej okolicy.

W pobliżu pomnika odbywają się uroczystości. Wszelkie imprezy i obchody świąt organizowane przy pomniku są przede wszystkim inicjowane przez parafię. Co roku 24 lutego, w rocznicę śmierci Fieldorfa, w sąsiedzkim sanktuarium odprawiana jest msza święta. W roku 2013 z okazji sześćdziesiątej rocznicy śmierci generała mszę świętą odprawił Biskup Polowy Wojska Polskiego – Józef Guzek. Po ceremonii przedstawiciele różnych środowisk związanych z Fieldorfem oficjalnie składali wieńce pod pomnikiem (Pamięci generała..., 2013). Z okazji tego typu uroczystości wystawiana jest warta honorowa żołnierzy. W roku 2015 (Obchody Święta Niepodległości..., 2015), 2016 (Święto Niepodległości..., 2016) i 2017 (Narodowy Dzień Niepodległości..., 2017) pod pomnikiem odbyły się dzielnicowe obchody Święta Niepodległości, rokrocznie organizowane są uroczystości z okazji Narodowego Dnia Żołnierzy Wyklętych obchodzonego 1 marca (Praga-Południe pamięta..., 2016; Pamiętamy o generale..., 2017; Gocław pamięta..., 2018). Pod monumetem mają miejsce również imprezy, takie jak na przykład „Pożegnanie Lata 2012 na Gocławiu”. Podczas wspomnianego wydarzenia uroczystie posadzono dąb, według oficjalnych przekazów mający być symbolem życia, pamięci i odrodzenia (Pożegnanie lata..., 2012). Tego typu imprezom często towarzyszą koncerty oraz gry i zabawy dla dzieci.

Twórca monumentu, zapytany o uroczystości odbywające się w okolicy pomnika, zaznaczył, że nie ma na ten temat wiedzy, lecz podkreślił, że jest pewny, że takowe ceremonie mają miejsce. Analogicznie rozmówcy w pozostałych wywiadach przyznawali, że w imprezach nie uczestniczyli, stwierdzali jednak z całą pewnością, że w okolicy pomnika regularnie odbywają się rozmaite wydarzenia, w tym parafialne. Przykładowo, aktywista powiedział: „No coś tam bywa, ja wiem, że coś bywa, ale konkretnie nie wiem” (aktywista, wywiad z dnia 02.12.2014). Miejsce to więc postrzegane było przez rozmówców jako ważne: uroczystości, które miałyby się w jego okolicy odbywać, są uznawane za coś pewnego. Rozmówcy również zakładali związek odbywających się przy pomniku wydarzeń z okoliczną parafią, mimo tego że generał Fieldorf nie miał bezpośrednich relacji z Kościołem katolickim.

Jak pisze Lucyna Przybylska (2014), w Polsce już od czasów Solidarności powstawały pomniki o wymowie patriotyczno-religijnej. Wraz z postępującą sekularyzacją współczesnego świata i odchodzeniem od tradycyjnej religijności, sacrum objawia się w sferach nienależących pierwotnie do religijnych. Takim przykładem może być historia i ideologia narodowa (czyli postaci i wydarzenia ważne dla historii narodowej), a także przestrzenne jej przedstawienia w postaci monumentów. Być może łączenie pomnika „Nila” z religią wynika z sąsiedztwa kościoła (znajduje się on w odległości kilku metrów od konstrukcji), lecz prawdopodobnie również jest stwierdzenie, że w świadomości respondentów istnieje ścisły związek między upamiętnia-

---

² Wszystkie cytaty respondentów są spisane w relacjach znajdujących się w posiadaniu autorki. Sposób oznaczania cytatów pochodzących z wywiadów jest następujący: respondent, termin realizacji wywiadu.

niem poległych poniekąd śmiercią męczeńską bohaterów a religią katolicką. Ponadto, w potocznym rozumieniu męczeństwo najczęściej obejmuje chrześcijańskie tłumaczenie tego pojęcia: poświęcenie za innych ludzi i za wiarę, przyjęcie zadanej śmierci i okazanie wierności prawdzie i Bogu (Kościelniak, 2012).

Historia powstania pomnika oraz uroczystości

Jak wspomniano we wstępie, pomnik został odsłonięty 26 września 2010 roku (Pomnik generała..., 2010). Inicjatorem powstania pomnika byli kombatanci VI Obwodu Armii Krajowej Praga rejonu V oraz dzielnica Praga-Południe. Uroczystego odsłonięcia konstrukcji dokonał burmistrz Pragi-Południe Tomasz Kucharski wraz z ordynariuszem diecezji warszawsko-praskiej arcybiskupem Henrykiem Hoserem. Na uroczystości obecni byli radni dzielnicy Praga-Południe, kombatanci Armii Krajowej oraz okoliczni mieszkańcy (Uroczyste odsłonięcie..., 2010). Pomnik powstał w tym konkretnym miejscu ze względu na niedostępność innych działek przy ulicy Fieldorfa. Nie bez znaczenia jest dobór ulicy: według relacji respondentów związanych z powstaniem monumentu, zainteresowane grupy chciały, żeby pomnik generała znajdował się przy głównej arterii Gocławia o jego imieniu. Władze, poszukując odpowiedniego miejsca, miały problem ze znalezieniem działki, co do której nikt nie miałby roszczeń wynikających z dekretu o własności i użytkowaniu gruntów na obszarze miasta stołecznego Warszawy (Dz. U. 1945 nr 50 poz. 279). Działkę zgodził się udostępnić Kościół. Nasuwa się pytanie, wymagające rozwinięcia w dodatkowych badaniach, dlaczego nazwa ulicy stanowi motyw powstania pomnika. Warto wspomnieć, że obecna nazwa została nadana w czerwcu 1989 roku podczas powszechnych zmian nazw ulic związanych z okresem władzy ludowej (ulica dawniej nosiła imię Bolesława Bieruta).

Pomimo braku bezpośrednich związków generała „Nila” z lotnictwem w prawie każdej z przeprowadzonych rozmów respondenci odnosili się do lotniska wojskowego Gocław. Lotnisko to zostało zlikwidowane w latach siedemdziesiątych ubiegłego wieku; nazwy ulic na Gocławiu zaś noszą nazwiska bohaterów lotniczych (na przykład Bukowskiego, Meissnera, Horbaczewskiego), a nazwy osiedli – samolotów (na przykład osiedle Jantar, Wilga, Orlik). Wnioskować można, że obszar ten wpłynął na okolicznych mieszkańców, kształtując ich obecne postrzeganie bezpośredniego otoczenia. Gocław utożsamiany był przez rozmówców z siłami zbrojnymi. Wspomnieć również należy o fakcie, że w okolicy mieszka dużo osób związanych z armią: znajdują się tam bloki służbowe Wojska Polskiego. Dlatego też lokalizacja pomnika Fieldorfa „Nila” na Gocławiu wydawała się respondentom w jakiś sposób uzasadniona.

Pomnik został odsłonięty we wrześniu 2010 roku tuż przed wyborami samorządowymi. Zgłoszenia do konkursu przyjmowane były do 19 kwietnia, zaś czas na składanie projektów upływał 5 lipca 2010 roku (Na Gocławiu stanie pomnik..., 2010). Podczas opowieści twórcy pomnika o krótkim czasie realizacji projektu (projekt powstać miał w dwa-trzy miesiące, co, według rozmówcy, wśród ludzi z branży uchodzi za skandalicznie krótki czas na przygotowanie projektu) padło pytanie o powiązanie powstania pomnika z nadchodzącymi wyborami. Twórca pomnika stwierdził:

Nie wiem, ja nie znam tej historii, ale wiem, że było duże oczekiwanie. Było obiecanie z tego, co wiem i były te obietnice. [...]. Były po prostu zainteresowane gremia, AK-owców, powstańców warszawskich. I było, był jakiś powód. Nie sądzę, żeby to wynikało z tego, że burmistrz nagle sobie chciał... Oczywiście, zawsze przy takich realizacjach też jest interes polityczny, musimy być tego świadomi, nigdzie na świecie nie jest inaczej.

Jak wspomniano wyżej, pomnik został wybudowany z inicjatywy kombatantów VI obwodu AK Praga rejonu V. Zależało im na upamiętnieniu Fieldorfa jako znaczącej postaci historycznej. Pomnik udało się postawić ze względu na zbliżające się wybory, jednak według twórcy nie było to ważne – istotny zaś jest fakt, że udało się projekt zrealizować. Twórca starał się jednocześnie wyjaśnić działania władzy i legitymizować je stwierdzeniem, że „nigdzie na świecie nie jest inaczej”; według niego tego typu projekty często realizowane są przed wyborami samorządowymi bądź parlamentarnymi zgodnie z interesem politycznym. Niemniej

jednak, domniemywać można, że z perspektywy twórcy budowa pomnika była korzystna. Ważną rolę bowiem odgrywają tu zarówno względy materialne, jak i statusowe, takie jak zdobycie prestiżu. Twórca przyznał, że od czasu zaprojektowania pomnika ani razu go nie odwiedził. Z jego wypowiedzi wynikało, że nie interesował się dalszymi losami konstrukcji. Wnioskować zatem można, że nie jest emocjonalnie związany z pomnikiem „Nila” ani z późniejszym losem swojego dzieła.

Symbolika miejsca pamięci

Przy opisywanym pomniku znajduje się tablica tłumacząca znaczenie i symbolikę tej konstrukcji. Autor projektu wyjaśnił, co w jego koncepcji miała oznaczać taka, a nie inna przestrzenna organizacja miejsca pamięci. Mimo tego część respondentów nie potrafi wytłumaczyć ani przytoczyć własnej interpretacji symboliki pomnika. Przykładowo, dyrektorka lokalnego przedszkola i przewodniczka po Warszawie stwierdziła: „Ja się na przykład nie spotkałam z żadnym opisem, szukając materiału do przygotowania. Nie spotkałam się z konkretnym opisem, żeby to miało coś tam przedstawiać” (przedszkolanka, wywiad z dnia 03.12.2014). Jedna z rozmówczyń podczas prób interpretacji doszukiwała się skojarzeń z religią chrześcijańską:

Więc tak sobie teraz myślę na bieżąco, że może chodziło o jakąś właśnie taką analogię do Jezusa na krzyżu. Może to jest daleko posunięte porównanie, ale może chodziło w ten sposób właśnie o pokazanie cierpienia... Bo właśnie przecież generał „Nil” został zamordowany i zginął męczeńską śmiercią. (mieszkanka, wywiad z dnia 23.11.2014)

Respondentka odwoływała się do symboliki religii katolickiej. Była to interpretacja biblijna wiążąca symbol krzyża z męczeństwem rozumianym jako poświęcenie się za innych. Być może ze względu na heroiczną i poniekąd męczeńską śmierć, postać generała „Nila” utożsamiana jest z religią katolicką i według respondentki powinna zostać upamiętniona poprzez wyeksponowanie krzyża będącego symbolem męczeństwa. Historia Fieldorfa wpisuje się w dyskurs martyrologii narodu polskiego, który jest ściśle powiązany z Kościołem katolickim.

Jeden z rozmówców, który zaznajomił się z treścią tabliczek, skrytykował symbolikę danego pomnika i taki sposób przedstawienia generała „Nila”. „Nie do końca rozumiała jest dla mnie koncepcja tych kolumn, które jak rozumiem mają przedstawiać żołnierzy AK, ale nie bardzo wiadomo czemu. Po drugie generał jest w mundurze, a jak wiadomo nigdy nie chodził w mundurze, bo działał w konspiracji” (mieszkaniec, wywiad z dnia 07.12.2014) – mówił. Twórca pomnika również w rozmowie zwrócił uwagę na kontrowersje, jakie wzbudził projekt. Pokrywały się one z tym, co wypowiedział wspomniany wyżej mieszkaniec okolicy. Twórca zaznaczył, że umieszczenie tabliczki wyjaśniającej symbolikę było konieczne, by uniknąć sprzeciwów. Przygotowanie tekstu wyjaśniającego zostało rzeźbiarzowi nakazane przez fundatorów pomnika. Dyskusja toczyła się wokół przedstawienia generała w mundurze: według danych historycznych armia podziemna w większości występowała w ubraniach cywilnych. Sprzeciw wzbudził fakt umieszczenia postaci generała nad godłem Polski: białym orłem. Pojawiły się głosy, że rodzi to skojarzenia z deptaniem i niszczeniem tegoż symbolu (zob. np. Wodzicki, 2012).

Dyskusja wokół formy, jaką miał przybrać pomnik, pokazuje, jak duże znaczenie dla zainteresowanych osób ma sposób przedstawienia postaci generała Fieldorfa „Nila”. Skupienie się na Orle Białym ilustruje przywiązanie lokalnych społeczności do symboli narodowych funkcjonujących w społeczeństwie polskim. Domniemywać można, że symbole te urastają do sfery sacrum, której nie można „deptać”. Wnioskować można, że istnieje pewien społeczny kanon wykorzystywania symboli. Uznaje się, że symbole narodowe powinny zostać otoczone szacunkiem. Przedstawiane w kontekście postaci historycznych mają pierwszeństwo: nadaje się im rangę najważniejszą. Stosunek do symboliki narodowej jest jednoznaczny: powinna ona znajdować się na pomniku i powinna zostać jej oddana należna cześć. W 1971 roku Aleksander Wallis zaznaczał, że pomnik, powstając w odpowiedzi na społeczne zapotrzebowanie, musi zostać zaakceptowany przez lokalną społeczność, by móc funkcjonować w przestrzeni miejskiej (Wallis, 1971, s. 116). Patrząc na kontrower-

sje dotyczące projektu pomnika, sformułować można pytanie o granice używania symboli. Z przedstawionych powyżej analiz wynika, że takowe granice istnieją. Zakłada się bowiem, że bohaterowie powinni być przedstawieni w należnym im środowisku, otoczeni zrozumiałą symboliką.

Przykładem niepisanej reguły związanej z wykorzystaniem symboli narodowych może być dyskusja wokół munduru generała. Jeden z respondentów stwierdził, że takie naginanie prawdy jest już nadużyciem i jest niepotrzebne. Rozmówcy chcieli, aby generał został przedstawiony w sposób dosłowny i jak najbardziej zbliżony do prawdy. Wszelkie inne przedstawienie było kategoryzowane jako nieadekwatne dla danej postaci. W przypadku upamiętnienia konkretnej postaci często następuje zwrot ku prawdzie historycznej kosztem symboliki. Jednocześnie nadużywanie czy złe używanie symboli (narodowych tudzież religijnych) budzi sprzeciw społeczności i odbiorców pomnika (przykładem może być dyskusja na temat Orła Białego pod postacią Fieldorfa). Wskazuje to na duże przywiązanie ludzi zarówno do symboli, jak i do instytucji pomnika i upamiętniania. Aby jednak móc więcej mówić na temat kanonu społecznego wykorzystywania symboli, w szczególności narodowych i religijnych, należałoby przeprowadzić kolejne, rozleglejsze badanie.

Szczegółowy opis symboliki na jednej z tablic był wyraźnie krytykowany przez jednego z rozmówców, który stwierdził, że odbiór dzieła sztuki jest czymś indywidualnym. Według respondenta tabliczki przy pomniku powinny być skupione wokół postaci, którą dany monument przedstawia: wspomnianie o symbolice czy o autorze projektu jest czymś niepotrzebnym. „Za długie, nieudolne zdania, w ogóle niepotrzebne rzeczy. Co kogo obchodzi, że rzeźbiarz jest doktorem? No to nikogo nie obchodzi. Ja znam lepszych doktorów od tego rzeźbiarza, którzy się nie obnoszą z tym” (aktywista, wywiad z dnia 02.12.2014) – mówił. Z perspektywy tych komentarzy ciekawe jest spojrzenie na rolę autora pomnika przy upamiętnianiu. Z wypowiedzi rozmówcy wnioskować można, że według niego autor oraz jego status nie jest ważnym elementem upamiętniania rzeczywistości. Jest on jedynie rzeźbiarzem, który może zostać podpisany imieniem i nazwiskiem pod swoim dziełem, lecz nie powinien dodawać swoich uwag do formy upamiętnienia. Rzeźbiarz, według rozmówcy, odgrywa mniejszą rolę niż inicjatorzy powstania danego monumentu. Wskazywałoby to na to, że dla respondenta rola autora projektu pomnika jest jedynie rolą twórczą i projektową, nie ma on większego wkładu w upamiętnianie.

Każdy z rozmówców podkreślał znaczenie historii Polski i postaci generała „Nila”. Według nich, ważne wydarzenia historyczne i postaci powinny być upamiętniane. Twórca pomnika podczas rozmowy kładł nacisk na rolę, jaką odgrywają miejsca pamięci w przekazywaniu wiedzy na temat historii kraju młodemu ludziom. Rozmówcy podkreślali, że w pomnikach nie chodzi jedynie o piękny wygląd, ale o pokazanie ważnej dla pamięci zbiorowej postaci czy wydarzeń. Zastanawiać się jednak można, na ile wypowiedzi rozmówców są konwencją przyjętą społecznie, a na ile są to ich autentyczne przemyślenia i uczucia. Większość rozmówców twierdziła, że „pomnik jest potrzebny”. Wskazywałoby to na powielanie przez nich wzorców instytucjonalnych: uznają ważność pomnika dlatego, że instytucja pomnika ogólnie jest uważana w społeczeństwie za ważną. Interesująca jest również dychotomia pomiędzy tym, co jest oczywiste i tym, co nie jest. W powyższym przypadku bezspornym byłby fakt budowy pomnika, nieoczywistym natomiast to, jak on wygląda. Różnicę tę podkreśla Barbara Szacka (2000), pisząc, że o kształt pamięci toczy się ciągły spór, nie tylko o to co, ale także o to jak należy pamiętać.

Na podstawie wypowiedzi respondentów stwierdzić można, że pomnik postrzegany jest jako instytucja zwiększająca świadomość historyczną. Jak pisał Maurice Halbwachs (1969), pamięć jednostkowa jest uwarunkowana przez pamięć zbiorową. Według Halbwachsa (1969) indywidualna pamięć powstaje w procesach komunikacji i zależy od przynależności do różnych grup społecznych. Ramy pamięci, jej materialne wyrażenia, takie jak na przykład pomniki, byłyby w myśl powyższych założeń źródłem legitymizacji historii, a także spoiwem wspólnoty. Mimo tego, że pomnik generała Fieldorfa „Nila” pozostaje niewidoczny, wiedza o jego istnieniu może spełniać powyższe zadania. Ludzie znający to miejsce mogą przekazywać swą wiedzę dalej, a pomnik będzie uwzględniany jako miejsce wycieczek w planach przewodników po Warszawie i po Pradze-Południe.

Relacja z innymi miejscami pamięci

Opisywany pomnik generała Fieldorfa Emila Augusta „Nila” jest jedynym pomnikiem w Warszawie, który upamiętnia tę postać. Przed wejściem na Akademię Sztuki Wojennej w Rembertowie znajduje się tablica poświęcona Fieldorfowi. W kwaterze na Łączce przy murze Cmentarza Wojskowego na Powązkach w Warszawie znajduje się symboliczny grób generała z klepsydrą, który utworzono w 1972 roku. Respondenci nie znali innych miejsc pamięci poświęconych Fieldorfowi. Pytani o to ewentualnie przywoływali miejsce pochówku na Powązkach. Często odwoływali się do nazwy ulicy, przy której znajduje się konstrukcja. Twórca pomnika wskazywał na zanik pamięci w czasie PRL i słabą znajomość historii Polski jako powód braku pomników poświęconym generałowi. Według niego dopiero teraz zaczyna to się zmieniać i wszyscy uznają ten proces za słuszny.

Każdy z rozmówców zapytany o pomnik, szczególnie dla niego ważny, wskazywał na jakieś miejsce pamięci, które zapisało się w pewien sposób w jego życiu. Najczęściej były to pomniki bohaterów narodowych (na przykład Józefa Piłsudskiego przy Belwederze) i osób zasłużonych (na przykład Fryderyka Chopina w Łazienkach Królewskich), przechowujące pamięć o tych osobach. Rozmówcy kładli nacisk na przekazywanie wiedzy o historii i kształtowanie świadomości historycznej w społeczeństwie. Jako szczególnie znaczące miejsce pamięci jeden z respondentów wskazał Muzeum Powstania Warszawskiego: nazwał je pomnikiem. Pokrywa się to z obserwacjami Moniki Żychlińskiej (2009) opisującej Muzeum Powstania Warszawskiego właśnie jako miejsce pamięci.

Motywy powracającym w rozmowach jest wzrost zainteresowania społeczeństwa żołnierzami wyklętymi. Pomniki miałyby być formą upamiętnienia i okazania zainteresowania tej konkretnej grupie żołnierzy. Pierre Nora w rozmowie z Jackiem Żakowskim podkreślił, że dzisiejszy czas nazwać można „epoką upamiętniania” (Nora, Żakowski, 2002). Jego znakiem charakterystycznym byłaby nie tylko erupcja pamięci, czyli wzrost zainteresowania historią i genealogią, ale w szczególności kwestionowanie przyjmowanej dotychczas oficjalnie historii i wydobywanie wcześniej skrywanych elementów przeszłości. Być może z tym fenomenem wiązałby się wzrost zainteresowania żołnierzami wyklętymi w ostatnich czasach. Ważne jest zaznaczenie wpływu ram politycznych na to, co jest w danym momencie upamiętniane: dzięki specyficznemu kontekstowi politycznemu możliwe było upamiętnienie w postaci pomnika generała Fieldorfa „Nila”.

Pomnik Fieldorfa nie był wskazywany przez rozmówców jako ten, który jest dla nich specjalnie ważny. Opisując ważne dla nich miejsca pamięci, respondenci odnosili się do połączenia monumentów z ich wspomnieniami związanymi z daną okolicą. Ciekawe jednak jest definiowanie otoczenia i wspomnień poprzez odniesienie do pomników: pokazuje to, jak mocno określają one przestrzeń miejską. Przykładowo, jedna z osób badanych wspominała, że dla niej najważniejszym pomnikiem jest „pomnik Powstańców Warszawskich, [...] który jest na placu Krasińskich w Warszawie, bo tam mieszkałam przez jakiś czas, no więc to też robiło na mnie wrażenie” (mieszkanka, wywiad z dnia 23.11.2014).

Podsumowanie

Jak wynika z wywiadów, pomnik generała Emila Augusta Fieldorfa „Nila” ma znaczenie na poziomie lokalnym, dla okolicznej społeczności Gocławia. Silnie powiązany jest z kwestią religii katolickiej: położenie przy parafii świętego ojca Pio wyznacza jednocześnie adresatów – są to ludzie uczęszczający do kościoła. Dla pozostałych jest praktycznie niewidoczny: konstrukcja jest trudno dostrzegalna z ulicy, ujrzeć ją można dopiero wtedy, kiedy uda się w bezpośrednią okolicę kościoła (pomnik prawie całkowicie zasłonięty jest przez ekrany akustyczne, które oddzielają okolicę od Wału Miedzeszyńskiego). Parafia sprawuje pieczę nad monumentem. W dniu rocznicy śmierci generała Fieldorfa w kościele odprawiana jest uroczysta msza święta, a pod pomnikiem ustawiane są znicze.

Podczas wywiadów rozmówcy kładli nacisk na rolę pomników jako nosicieli historii i pamięci na temat ważnych dla kraju osób i wydarzeń. Jak pisał Aleksander Wallis (1971), to „właśnie pomnik stanowi esencję naszego społeczno-historycznego poczucia trwałości” (s. 107). Według respondentów pomniki powinny powstawać, aby podtrzymywać pamięć społeczną, przekazywać informacje na temat bohaterów narodowych. Pomniki są traktowane jako konieczność: bez nich pamięć byłaby mniejsza, nie funkcjonowałaby poprawnie. W przeprowadzonych rozmowach często powracał motyw obowiązku pamięci i wspomnienia postaci generała „Nila” jako osoby ważnej dla historii Polski i Warszawy, zasłużonej dla narodu polskiego. Spore znaczenie odgrywa symbolika miejsca pamięci: najważniejszy jest fakt, że takie miejsce istnieje i że przedstawia kogoś ważnego w historii Polski. W odniesieniu do pomnika generała Fieldorfa, często jako jego wada, wskazywane jest położenie i brak wystarczającej widoczności. Pomniki według respondentów powinny być eksponowane tak, aby każdy mógł je zobaczyć i zapamiętać daną postać czy wydarzenie za niepodważalne zasługi dla Warszawy i narodu polskiego.

Pomnik generała Fieldorfa „Nila” powstał w odpowiedzi na prośby osób zainteresowanych upamiętnieniem generała. Oznacza to, że były co do tego silne grupowe oczekiwania i wymagania. Rola opisywanego monumentu jest w dużej mierze polityczna: władze chciały „przyodobać się” potencjalnym wyborcom w okresie przed wyborami samorządowymi (pomnik powstał w przededniu wyborów samorządowych w roku 2010). Stąd też mógł wynikać pośpiech w projektowaniu pomnika i terenu go otaczającego. Na imprezach odbywających się przy monumencie za każdym razem zjawiają się przedstawiciele samorządu lokalnego z obu klubów radnych (Prawo i Sprawiedliwość oraz Platforma Obywatelska), by oficjalnie złożyć wieńce. Zdjęcia z uroczystości są potem udostępniane na stronie Urzędu Dzielnicy Pragi-Południe (wraz ze zdjęciami innych pomników znajdujących się w tej dzielnicy) oraz na prywatnych stronach internetowych radnych, ze szczególnym naciskiem kładzionym na nazwiska obecnych tam osób. Obecność przy pomniku Fieldorfa ma świadczyć o aktywnym angażowaniu się władz w proces pamiętania i w historię.

Bibliografia

- Assmann, J. (2009). *Pamięć zbiorowa i kulturowa* (tłum. A. Kryczyńska-Pham). Kraków: Universitas.
- Cudny, W. (2011). Pomnik jako element przestrzeni miejskiej – zmienność formy w czasie – przykład Torunia. W: I. Jażdżewska (red.), *XXIV Konwersatorium wiedzy o mieście. Przestrzeń publiczna miast* (s. 145-156). Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Dekret z dnia 26 października 1945 r. o własności i użytkowaniu gruntów na obszarze m. st. Warszawy (Dz. U. 1945 nr 50 poz. 279).
- Gocław pamięta o generale Auguście Emilu Fieldorfie (2018, 7 marzec). [Wpis na stronie internetowej Urzędu Dzielnicy Praga-Południe]. Pobrane z: <http://www.pragapld.waw.pl/goc%C5%82aw-pami%C4%99ta-o-generale-augu%C5%9Bcie-emilu-fieldorfie-%E2%80%9Enilu%E2%80%9D.html#start>
- Halbwachs, M. (1969). *Spoleczne ramy pamięci* (tłum. M. Król). Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Kalisiewicz, D. (red.). (2000). *Mała Encyklopedia PWN*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Kościelniak, K. (2012). Męczeństwo – chrześcijańska wyłączność? *Polonia Sacra*, 30(74), 55-78.
- Na Gocławiu stanie pomnik generała „Nila”. (2010, 8 kwiecień). [Wpis na stronie internetowej Wyborcza.pl]. Pobrane z: http://warszawa.wyborcza.pl/warszawa/1,54420,7742893,Na_Goclawiu_stanie_pomnik_generala__Nila_.html

- Narodowy Dzień Niepodległości na Pradze-Południe. (2017, 15 listopad). [Wpis na stronie internetowej Urzędu Dzielnicy Praga-Południe]. Pobrane z: <http://www.pragapld.waw.pl/narodowy-dzie%C5%84-niepodleg%C5%82o%C5%9Bci-na-pradze-po%C5%82udnie.html#start>
- Nora, P. (2009). Między pamięcią i historią: Les lieux de Memoire. W: M. Ziółkowska, A. Leśniak (red.), *Tytuł roboczy: Archiwum #2* (s. 4-12). Łódź: Muzeum Sztuki w Łodzi.
- Nora, P., Żakowski, J. (2002). Epoka upamiętniania. Rozmowa z Pierrem Nora. W: J. Żakowski (red.), *Rewanż pamięci* (s. 59-68). Warszawa: Wydawnictwo Sic!
- Obchody Święta Niepodległości na Pradze-Południe. (2015, 16 listopad). [Wpis na stronie internetowej Urzędu Dzielnicy Praga-Południe]. Pobrane z: <http://www.pragapld.waw.pl/obchody-%C5%9Bwi%C4%99ta-niepodleg%C5%82o%C5%9Bci-na-pradze-po%C5%82udnie.html#start>
- Pamięci generała Augusta Emila Fieldorfa „Nila”. (2013, 2 luty). [Wpis na stronie internetowej Urzędu Dzielnicy Praga-Południe]. Pobrane z: <http://www.pragapld.waw.pl/pami%C4%99ci-genera%C5%82a-augusta-emila-fieldorfa-nila.html#start>
- Pamiętamy o generale „Nilu”. (2017, 8 marzec). [Wpis na stronie internetowej Urzędu Dzielnicy Praga-Południe]. Pobrane z: <http://www.pragapld.waw.pl/pami%C4%99tamy-o-generale-nilu.html#start>
- Patton, M. Q. (1997). Obserwacja – metoda badań terenowych. W: L. Korporowicz (red.), *Ewaluacja w edukacji* (s. 163-200). Warszawa: Oficyna Naukowa.
- Piekarczyk-Gałkowska, J., Czerwiński, P. (red.). (2004). *Słownik. Historia*. Kraków: Wydawnictwo GREG.
- Pomnik generała Emila Fieldorfa. (2012, 25 wrzesień). [Wpis na stronie internetowej]. Pobrane z: http://warszawa.wikia.com/wiki/Pomnik_gen._Emila_Fieldorfa
- Pożegnanie lata na Gocławiu. (2012, 25 wrzesień). [Wpis na stronie internetowej Urzędu Dzielnicy Praga-Południe]. Pobrane z: <http://www.pragapld.waw.pl/po%C5%BCegnanie-lata-na-goc%C5%82awiu.html#start>
- Praga-Południe pamięta o generale „Nilu”. (2016, 9 marzec). [Wpis na stronie internetowej Urzędu Dzielnicy Praga-Południe]. Pobrane z: <http://www.pragapld.waw.pl/praga-po%C5%82udnie-pami%C4%99ta-o-generale-%E2%80%9Enilu%E2%80%9D.html#start>
- Przybylska, L. (2014). *Sakralizacja przestrzeni publicznych w Polsce*. Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego.
- Szacka, B. (2000). Pamięć społeczna. W: *Encyklopedia socjologii*. (Tom 3, s. 52-55). Warszawa: Oficyna Naukowa.
- Święto Niepodległości na Pradze-Południe. (2016, 14 listopad). [Wpis na stronie internetowej Urzędu Dzielnicy Praga-Południe]. Pobrane z: <http://www.pragapld.waw.pl/%C5%9Bwi%C4%99to-niepodleg%C5%82o%C5%9Bci-na-pradze-po%C5%82udnie-2016.html#start>
- Uroczyste odsłonięcie pomnika gen. A. E. Fieldorfa „Nila” na Gocławiu. (2010, 1 październik). [Wpis na stronie internetowej Urzędu Dzielnicy Praga-Południe]. Pobrane z: <http://www.pragapld.waw.pl/uroczyste-odsloniecie-pomnika-gen.-a.-e.-fieldorfa-nila-na-goclawiu.html#start>
- Wallis, A. (1971). *Socjologia i kształtowanie przestrzeni*. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.
- Wodzicki, R. (2012, 20 sierpień). [Wpis na blogu]. Idea upamiętnienia DZIEKI STARANIOM WŁADZ MIASTA STOŁECZNEGO WARSZAWY. Pobrane z: <http://grochowniepragapd.blox.pl/2012/08/Idea-upamietnienia-DZIEKI-STARANIOM-wLADZ-MIASTA.html>
- Żychlińska, M. (2009). Muzeum Powstania Warszawskiego jako wehikuł polskiej pamięci zbiorowej. *Kultura i Społeczeństwo*, 3, 89-114.

***

**Memorial places in the urban space of Warsaw.
Monument of general Emil August Fieldorf “Nil” in Warsaw’s district Praga South**

Abstract: The analysis of social functioning of monuments in urban space is at the core of memory studies. Alexander Wallis (1971) claimed that monuments express moral, political, and intellectual values of smaller and larger communities. Sociologists argue the public feels obliged to remember that they received something that was not their merit. The willingness to repay takes the form of memory and active remembrance; it is often spatialized in material forms as monuments. In this paper, the case-study of the monument of general Emil August Fieldorf “Nil” in Warsaw’s district Praga South is presented. The aim of the article is to understand social functioning of memorial places in the urban space of Warsaw. It includes the following research problems: how the place of memory functions in a society, what is the social perception of the symbolism of the site of memory and what is the relation of a given place of memory to other representations of general Fieldorf. The study was carried out in 2014 using three methods: participant observation, analysis of existing data and in-depth interviews. The results of the study show that monuments are treated as a tool necessary to maintain the memory of important historical figures and events. There are also strong group expectations and requirements for the symbolism of memorial sites. In summary, it is worth considering which characters and events in public perception deserve commemoration in public space.

Keywords: monument, social functioning, general Fieldorf, place of memory